

УДК 94(477)“1980/1991”

В. В. Михайлов

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ КРАЙОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НРУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ 1980-х – 1991 рр.

У статті на основі матеріалів державних обласних архівів, документів з приватних колекцій та періодичних видань розглядається проблематика національно-демократичного відродження України наприкінці 1980-х – 1991 рр. З'ясовано регіональну специфіку функціонування крайових осередків НРУ на Півдні України. Розкрито основні форми й методи політичної діяльності регіональних організацій Руху, встановлено роль неформалів у процесах українського національно-державного відродження. Визначено внесок південноукраїнських осередків НРУ у розбудову національної державності наприкінці 1980-х – 1991 рр..

Ключові слова: Народний Рух України, політична діяльність, мітинги, виборча кампанія, Південна Україна.

Друга половина 1980-х років стала епохою суспільно-політичної та економічної трансформацій в СРСР. Під тиском системної кризи радянська влада вдається до спроби проведення глибокої модернізації країни. Однак, реформаційні процеси доволі швидко виходять з-під контролю компартійного керівництва, починається стихійна демократизація суспільно-політичного життя. В СРСР в цілому та в Україні зокрема, з'являються сотні неформальних громадських організацій різного спрямування: екологічного, мовного, історичного, правозахисного. У 1989 р. опозиційний рух виходить на новий якісний рівень: національно-демократичні сили консолідується у єдиний антикомуністичний фронт – Народний Рух України (НРУ). Багатогранна політична діяльність “Руху”, стала важливим аспектом державного відродження України.

Функціонування НРУ на республіканському рівні, ґрунтовно висвітлено в монографіях та дисертаційних дослідженнях вітчизняних істориків О. Гараня [1], Г. Гончарука [2], С. Бондаренка [3], Ю. Діденка [4], Н. Кіндрачук [5], В. Ковтуна [6], М. Кучерук [7], О. Мардаренко [8], С. Овсієнка [9], О. Шановської [10].

Українська історіографія поповнилася працями, присвяченими діяльності крайових організацій Народного Руху в Волинській [11], Закарпатській [12], Донецькій [13], Миколаївській [14], Тернопільській [15] та Чернігівській [16] областях.

Разом з тим слід зауважити, що національно-демократичні процеси в Україні в роки перебудови відзначалися певною регіональною специфікою, яка сформувалася під впливом культурно-історичних, демографічних, соціальних та політичних факторів. Аналіз української історіографії дозволяє зробити висновок про недостатній рівень розробки проблеми регіональних аспектів політичної діяльності НРУ на Півдні України.

Джерельною базою наукової статті виступають фонди державних архівів Запорізької, Миколаївської, Одеської та Херсонської областей; документи з приватних колекцій; матеріали офіційної радянської та “самвидавної” преси Півдня України. Мета дослідження полягає у визначенні основних форм та особливостей політичної діяльності НРУ на Півдні України в роки перебудови.

Ідея створення масової суспільно-політичної організації республіканського масштабу вперше знайшла своє практичне відображення 16 лютого 1989 р., коли в газеті “Літературна Україна” був опублікований проект Програми Народного Руху України за перебудову [17]. Розпочалися гострі дискусії навколо публікації проекту між партійними органами, провладними громадськими організаціями та неформальними демократичними об'єднаннями. Процес обговорення органічно перейшов у розбудову структур НРУ на місцях. Найшвидше консолідація територіальних осередків Руху відбувалася в західному регіоні: першою в Україні була створена Тернопільська крайова організація НРУ, установча конференція якої відбулася 24 березня 1989 року [18, с. 96]. Влітку “рухівська хвиля” прокотилася Південною Україною: утворені крайові організації НРУ в Миколаївській [19, с.1], Одеській [20, с.134-135] та Кримській [21] областях. На початку вересня обласний осередок Руху сформувався – в Запоріжжі [22, с.1], дещо пізніше – в грудні 1989 р. – в Херсонській області [23, арк. 4].

Організаційно НРУ за перебудову оформився на Установчому з'їзді в Києві 8-10 вересня 1989 р., на якому було обговорено усі спектри політичного, соціально-економічного, міжетнічного життя в республіці, розглянуто знакові для українського народу події історичного минулого та перспективи майбутнього державотворчого життя, ухвалено Програму і Статут, а також обрано керівні органи Руху.

В умовах майже тотального контролю партійних структур за ЗМІ, проведення масових політичних акцій, передусім мітингів та демонстрацій, стало з одного боку основними видами протестної діяльності, а з іншого – важливими засобами у поширенні власних ідей та програми серед населення.

Перший несанкціонований мітинг в Запоріжжі на підтримку НРУ відбувся 5 серпня 1989 р. на майдані перед медінститутом [24]. Цей мітинг часто називають “екологічним”, оскільки у виступах “неформалів” лунала тема охорони довкілля. Акцію організувала ініціативна група зі створення Запорізької регіональної організації НРУ, яка й підготувала звернення до всіх запоріжців. Активну участь у мітингу взяли представники Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, члени неурядових об'єднань “За екологічну перебудову”, “Зелений світ”, “Вахта миру”, політклубу “Січ”, Демократичного Союзу.

12 липня 1990 р. в Запоріжжі відбувся мітинг з ініціативи національно-демократичних об'єднань. Організатори мітингу вимагали від керівництва обласної та міської Рад надати неформальним

демократичним товариством можливість вільно висловлювати власні погляди в офіційній пресі, по радіо і телебаченню. Лідери неурядових формувань висловили недовіру голові обласної Ради Г. Харченку [25].

Прокурором м. Мелітополя В. Чернобильським була порушена кримінальна справа по обвинуваченню членів мелітопольського Руху "... в розпространенні клеветы и оскорблений, порочащих честь и достоинство народного депутата Г. Харченка". Так, на мітингу, проведеному 15 травня 1990 р., членами Руху поширювалися листівки, в яких була розміщена об'ява з проханням розшуку зниклого народного депутата. Проте, зміст листівки ніяким чином не ображав честь і гідність Г. Харченка, а лише нагадував народному обранцю про обов'язок частіше відвідувати свій округ [26].

З ініціативи Миколаївської крайової організації НРУ був проведений мітинг на Чорноморському суднобудівному заводі. На трибуні виступив представник від Руху Є.С. Вакула. Ця подія викликала неоднозначну оцінку місцевої преси. Зокрема, газета "Вечерний Николаев" зазначає, що працівники заводу зустріли промову з обуренням, вигукуючи: "Заберіть його!" "Геть НРУ!" [27, с.1]. У відповідь на мирний мітинг представників НРУ, комуністами заводу була організована акція на другий день під гаслами: "Ні – сепаратизму!", "Ганьба екстремістам з Народного Руху!".

На мітингу, що відбувся в м. Миколаєві 2 вересня 1990 р., голова регіонального осередку НРУ, Ігор Гаврилишин окреслив низку організаційних та ідеологічних проблем демократичних формувань. "Ми хочемо, – сказав він, – виробити позитивну програму, конструктивні пропозиції, які допоможуть змінити життя населення на краще. А наші можливості дозволяють лише виступати проти того, що для нас неприйнятно. Сили витрачаються на те, щоб відмитися, і то не завжди успішно, від того бруду та наклепів, якими нас поливають" [28, с. 2].

У своїй доповіді голова Руху також відмітив, що процес створення структур затягнувся, були труднощі в питаннях пропаганди та збільшення числа рядів. Причини такого становища, насамперед у відсутності досвіду та організаційних здібностей у членів секретаріату, а також у низькій активності, якщо не сказати пасивності абсолютної більшості членів Руху. Були причини, які від активістів не залежали – це специфіка зрусифікованого південного регіону, в якому діяли рухівці. Але І. Гаврилишин сподівався, що: "ідея Руху – ідея демократії, національного відродження, – не можна очорнити, їм немає альтернативи! Рух буде розвиватися. Яким він буде – буде залежати від членів організації, від вибору громадян" [28, с. 2].

У таких важких політичних умовах керівництво Народного Руху зверталося до своїх членів із закликком демонтувати командно-адміністративну систему, для цього було необхідно не просто демократизувати єдину партію, а реалізувати багатопартійність – єдиний гарант демократичного стану і розвитку суспільства. Виходячи з цього, керівники НРУ поставили завдання перед крайовими та районними відділами посприяти багатопартійності та допомогти заснуванню інших політичних партій [29, с. 1].

Незважаючи на прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року, подальшій боротьбі за повну незалежність загрожувало підписання нового союзного договору, основою якого стала ідея удосконалення радянської федерації. НРУ розглядав союзний договір як продовження тоталітарного режиму. Важливим завданням усіх демократичних організацій і політичних партій, усіх патріотів України, незалежно від національності, віросповідання НРУ вбачав у роботі, спрямованій проти підписання даного документу, який сприймався Рухом як загроза на шляху до демократії, творення власної національної держави.

З цього приводу у вересні 1990 р. крайовим осередком Руху в Одесі був проведений мітинг. Головними вимогами були: ліквідація союзного договору, припинення змінення демографічної ситуації на півдні України, перетворення Одеси і Одещини на вільну економічну зону України та проведення нових демократичних виборів на багатопартійній основі [30, с.122].

На Другій конференції ОКО НРУ, що відбулася 23 серпня 1990 р. гострою критикою було завдано ідеї федеративного устрою країни, яка передбачалася союзним договором. Демократично налаштовані одесити підтримували ідею виходу України зі складу СРСР [31, с.2].

ОКО НРУ виступала проти проведення Всесоюзного референдуму 17 березня 1991 р. У зверненні від 9 лютого 1991 р. до Верховної Ради УРСР зазначалося про недопустимість будь-яких референдумів раніше, ніж буде ухвалена Конституція Української держави, поки не буде визнаний статус України як держави вільної та незалежної. Якщо ж з якихось міркувань знайдеться можливість проведення референдуму, то хай він буде не референдумом про збереження Союзу, а волевиявленням народу України, щодо її незалежності [30, с. 123-124].

Демократична громадськість на мітингах в м. Одесі та регіонах області аргументувала свої виступи проти оновлення Союзу: "...Підписання союзного договору не тільки не тільки не актуальне, але і недопустиме. Договори можуть підписувати тільки рівноправні юридичні суб'єкти. А Україна поки що не є суверенною державою. Коли вона стане незалежною, то сама стане визначати, які договори і з якими країнами їй підписувати" [32].

Учасники мітингу, що відбувся 23 липня 1991 р. пішли ще далі у своїх вимогах: надати Декларації про державний суверенітет законодавчого статусу та прийняти у відповідності до Декларації Конституцію України як незалежної держави; узаконити українську національну символіку (синьо-жовтий прапор, герб у вигляді тризуба, гімн) в якості державних символів [30, с. 125].

Політичне протистояння демократичних організацій та компартії відбувалося не тільки в Одесі, а й в інших містах області. В січні 1990 р. в Білгород-Дністровську за участю міському партії та неурядових організацій відбувся мітинг під гаслом: "Правовій державі – демократичні вибори!" В акції приймало участь близько 1,5 тисячі чоловік. Мітинг проводився з метою ознайомлення мешканців міста з передвиборчими програмами кандидатів в народні депутати республіки. Активісти самодіяльних товариств підготували

виставку матеріалів самвидавської літератури, що пропагували ідеї Руху. Агітаційні плакати містили антипартійні написи: “До батьків міста. Ваш особистий внесок в перебудову? У відставку й тільки у відставку!”, “Гинуть пам'ятки культури – міськомком партії до відповіді!” тощо. Неформали самостійно розпочали мітинг, пролунали перші виступи, під час яких підняли жовто-блакитний прапор та символіку Руху. Проте, як виявилось партійні чиновники були готові до такого перебігу подій. За декілька днів до мітингу міськомком партії провів спеціальну нараду, на якій розглянув “контрзаходи” на випадок “непередбачених дій з боку неформалів”. Під час паралельного виступу першого секретаря міськомком партії М.П. Філоненка, мітинг демократичних товариств був заглушений технічним підсиленням трансляції. Неформали були змушені влитися в компартійний мітинг, в якому вони майже не мали можливості виступати і перетворилися на звичайних слухачів [33, арк.1-4].

На суспільно-політичну ситуацію в Одеській області впливали події, що відбувалися в союзних республіках. У зв'язку з трагічними подіями 13 січня 1991 р. в Литві, Одеський Рух провів акцію поминання загиблих. Почавшись як мовчазне стояння із запаленими свічками вздовж вулиці Дерibasівської, це дійство перетворилося за ініціативою Руху в несанкціонований мітинг. Відбулося чергове шельмування КПРС, Президента і Радянської армії. Лунали гасла про притягнення компартії до суду за політику геноциду, розв'язану в республіках та про необхідність очистити органи влади від комуністів [34, арк.12-13].

Литовські події не пройшли й повз Мелітополь. В середині січня 1991 р. в місті був проведений пікет з осудом організаторів вільноуських подій. Збір пікетників відбувся біля центрального ринку по вул. Свердлова. Було встановлено національний прапор, виставлено стенд з агітаційними матеріалами та плакат з гасом: “Ми з тобою Литва!” [35, с.14].

Напередодні березневого референдуму 1991 р. в Мелітополі на площі біля будинку культури “Жовтень” відбувся мітинг проти підписання Союзного договору. На мітингу виступили народний депутат Леонід Білий, лідери і активісти національно-демократичних формувань – Віктор Корзін, Віктор Гудзь, Микола Дуденко та Ярема Жуковський. Під час заходу поширювалися листівки наступного змісту: “ Громадяни! Будьте патріотами! 17 березня скажіть “ні” союзному договору! Проти нового колоніального договору, нав'язаного центром, виступають всі республіки, включаючи демократичну Росію, очолювану Єльциним. Ми за прямі взаємовигідні договори між республіками і країнами світу. Геть опіку центру! Ні – колонії! Хай живе республіка!” [35, с. 5,11].

В м. Бериславі Херсонської області на центральній площі, відбувся несанкціонований мітинг на тему “За національний суверенітет України та права людини”. В акції окрім місцевих мешканців прийняли участь гості з Каховки, Херсона та смт Новотроїцького, всього 50-60 чол. Учасники мітингу виступали проти бюрократії партапарату, вимагали відкрити церкву в с. Зміївка та кооператив у Бериславі. Міліція запроваджувала акцію протесту, згодом його організаторам з числа активістів Руху, встановлено адміністративне покарання у вигляді штрафу. У відповідь члени Херсонського Руху та УРП влаштували біля Бериславського райкому партії пікет проти штрафів накладених на активістів попереднього мітингу [36, арк.32, 38-40].

У вересні 1990 р. відбулася конференція ХКО НРУ за підсумками якої до Верховної Ради України направлено пропозиції: не приймати новий Союзний договір та провести націоналізацію майна партії та департизацію органів влади.

Після завершення конференції найрадикальніша частина Руху влаштувала пікет біля облвиконкому в знак протесту проти можливої відправки до Вірменії військовослужбовців з батальйону, дислокованого в смт Камішани [36, арк.32, 31-39].

Публічні акції зазвичай проводилися спільно з іншими громадськими організаціями. Етапним став лютневий мітинг 1991 року, що відбувся на площі Леніна в Сімферополі. Активісти громадських організацій протестували проти підписання Союзного договору. На мітинг вперше за радянських часів в Криму було піднято жовто-блакитні прапори. Цікавим є той факт, що під час проведення мітингів влада не застосовувала силових методів тиску на його активістів, а лише спостерігала. З цього приводу організатор багатьох масових акцій Віталій Фесенко згадує: “На мітингах, що були організовані опозиційними силами все відбувалося мирно, не відчувалося особливої напруги. Звичайно, що були непорозуміння з ворожо налаштованими провладними елементами серед місцевого населення, але відвертих, спланованих сутичок не пригадую. Обходилося без провокацій, міліція знаходилась осторонь. Хоча один факт насторожував. Час від часу до натовпу наближалися невідомі і фотографували зблизька учасників мітингу. З цього приводу ще тоді були поширені чутки про нові, нашвидкуруч збудовані концентраційні табори на Сибіру і Далекому Сході” [37].

На Другій конференції Кримського крайового осередку НРУ було прийнято наступну резолюцію: “закликаємо...вимагати деполітизації органів міліції, правосуддя, КДБ, армії, розподілу майна КПРС; не допустимо укладання так званого “Союзного договору”, нав'язуваного імперською Москвою; цілком і повністю підтримуємо звернення національних комітетів Естонії та Латвії про визнання злочинів, ідеологічно спричинених діяльністю КПРС, злочинами проти людства” [38].

Місцева влада чинила жорсткий опір діяльності НРУ. Партапарат проводив широку кампанію по дискредитації національних сил. Для цього використовувалася інформація сумнівного змісту, що не мала нічого спільного з діяльністю Руху. Не цуралася місцева влада застосовувати і прямий тиск за допомогою працівників міліції. Так активісти Руху на чолі з Фесенко В.Д. у березні 1991 року мали отримати на залізничному вокзалі 5 тис. листівок, привезених з Києва для подальшого розповсюдження. Листівки містили заклики підтримати республіканський референдум і голосувати проти оновлення Союзу. Такі дії повністю відповідали ст. 16 закону про референдум в СРСР. Проте активісти Руху були затримані місцевими працівниками міліції, під приводом виявлення в пакетах з листівками наркотичних засобів. В присутності

понятих був проведений огляд пакетів, в яких так і не виявили жодних заборонених препаратів. Не зважаючи на це працівники міліції вилучили листівки. Причому правоохоронцями не було складено відповідного акту вилучення. Керував "операцією" працівник управління карного розшуку облвиконкому підполковник Зверев М.І. Представники Руху неодноразово зверталися до керівництва міськвідділу міліції зі скаргами, проте листівки повернули лише в липні 1991 року, коли більшість з них вже втратила інформаційну актуальність [39].

На відміну від більшості неформальних громадських формувань Рух чітко ідентифікував себе як опозиційну політичну силу до компартії, тому проводив підготовку до березневої виборчої кампанії 1990 р. Однією з цілей Народного Руху у боротьбі з КПРС були позачергові вибори до Рад народних депутатів усіх рівнів на демократичній, багатопартійній основі [40, с. 178].

НРУ проголосив ненасильницькі, парламентські методи утвердження демократії. У рухівських газетах багато матеріалів було присвячено боротьбі демократичних організацій за вплив на Ради. Зокрема, у зверненні Координаційної ради Запорізької КО Руху до виборців із закликом висувати кандидатами в депутати Верховної Ради і місцевих рад "только честных, только порядочных только мудрых, компетентных, энергичных и инициативных людей", незалежно від соціального становища, віку, національності, ставлення до релігії і партійності [41].

Херсонський Рух поступово перетворився на помітну політичну силу в регіоні. Протягом др. пол. 1989 – 1990 рр. в Херсонській області виникли осередки НРУ в містах – Нова Каховка, Генічеськ, Гола Пристань, Скадовськ, Цюрупінськ; та районах – Каланчацькому, Новотроїцькому, Чаплинському, Білозерському, Великоолександрівському [42, арк.1-37].

11 листопада 1989 р. на засіданні оргкомітету ХКО НРУ обговорювався план дій на майбутню виборчу кампанію. Пропонувалося вести широку агітацію серед населення, проводити збори. Створено макет передвиборчого плакату під назвою "Вступайте в Рух". Разом з цим член Руху Чихун висловив настороженість з приводу поведінки правоохоронних органів під час останніх зборів: "... міліції було більше ніж "рухівців". Ходять, дубинками розмахують..., а де гарантія, що під час передвиборчої агітації, вони не підійдуть, можуть руки скрутити, вдарити..."[43, арк.3-5]. Члени ХКО НРУ – Піддубняк В., Бондаренко Л., Марков Б., Вірлич А., Пацаль В. – були висунуті у кандидати в народні депутати УРСР [43, арк.6]. На останніх виборах в березні 1990 р. до Верховної Ради України депутатом від НРУ Херсона обрано Б. Маркова[43, арк.8].

Напередодні виборів Миколаївський Рух та УГС звернулися до громадян міста та області: "Якщо ми бажаємо реальних змін – жодного голосу кандидатам від партійного апарату! В цьому сьогодні полягає наш внесок у перебудову! Тільки в цьому випадку ми зможемо розраховувати на зміни у бік кращого життя для всього народу, а не тільки для різних дармоїдів! Досить! Натерпілися! Влада номенклатури не дасть нам кращого життя!" [44].

Комуністична партія знаючи, що більшість кандидатів від неї не матиме підтримки на виборах, комісією створювала передумови для того, щоб частина апаратників зі стовідсотковою гарантією отримали депутатські мандати. Для цього в багатьох округах, кандидати реєструвалися тільки від представників номенклатури. А процесу реєстрації, в цих же округах, незалежних кандидатів чинилися перешкоди [45, арк. 56]. Основною причиною було небажання партійно-бюрократичної командно-адміністративної системи відмовитись від незаслужених привілеїв, незаконно узурпованої влади.

Від Миколаївської крайової організації НРУ в народні депутати обласної Ради були висунені: М. Прийма, С. Гетьманцев, О. Щеглов, Ю. Дробілко, С. Шаповалов, В. Вітер, Л. Ігнатенко, С. Вдовиця, О. Малицький, І. Гореньков, В. Спиця, М. Сенкевич, О. Долгих, В. Кіпер, І. Грасевич, І. Гаврилишин та ін. В міську Раду балотувалися В. Черницький, Тамара та Володимир Кіпери, А. Іванюченко, В. Стренато, С. Колісніченко та ін., а в Верховну Раду УРСР підтримували Л. Шевченко від заводського виборчого округу [46, с. 1].

Достатньо складно було з агітаційною компанією в умовах, коли ще практично повсюдно діяв диктат КПУ-КПРС. Рухівців дискримінували у доступі до ЗМІ, у можливості виступати перед трудовими колективами. Залишались такі засоби, як мітинги та власна друкована "самвидавна" агітаційна продукція: листівки, маніфести тощо [47, с. 6].

Етап реєстрації кандидатів у народні депутати УРСР окружними виборчими комісіями перетворився в компанію навмисної відмови представникам неформальних громадських організацій. Так, використовували бюрократичні прийоми: причіпки, перевірку і повторну перевірку, відверту тяганину, посилення на незаконні вимоги. Наприклад, окружна виборча комісія округу № 288 Арбузинського району, протягом місяця двічі, не беручи до уваги ні наданих документів, ні вказівок Центрвиборчкому УРСР від 30 січня 1990 р., відмовила в реєстрації громадянина В.В. Білодіда (міська екологічна асоціація). Аналогічним чином вчинили окружні виборчі комісії Центрального округу № 285 м. Миколаєва при реєстрації В.П. Сліпця (Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка), а також Ленінського округу № 282 м. Миколаєва при реєстрації представника Народного Руху України С.А. Дорофєєва, висунутого колективом НІІДАР [48, арк. 13].

На мітинг 11 лютого 1990 р., організованому партапаратом та неформалами зібралося близько 3 тис. чоловік. Від національно-демократичних організацій були присутні представники ТУМ ім. Т.Г. Шевченка, асоціації "Зелений світ", УГС та Миколаївська КО НРУ. Під час мітингу висловлено недовіру обкому і міськом КПУ, які здійснюють фактичне керівництво виборчою компанією через партійні комітети всіх рівнів і висунуто вимогу: переглянути рішення Центрвиборчкому УРСР і зареєструвати В.В. Білодіда, В.П.Сліпця, С.А. Дорофєєва кандидатами у народні депутати УРСР по виборчих округах № 288, 285, 282. Однак С.А. Дорофєєва та інших, так і не було зареєстровано владою [48, арк. 15].

Учасники акції на власні очі побачили, які громадсько-політичні організації Миколаївщини є насправді екстремістськими. Так інструктор міському КПУ М. Дзарданов тримав лозунг: "Белодед, Слепец, Дорофеев – самозванці". Прибічники комуністичної влади демонстрували транспарант "УХС геть з Миколаєва!" та "Желтоблакитники – последыши Петлюры и Бендеры" [49, с. 7].

4 березня 1990 р. пройшли вибори в обласну Раду. Попри вкрай нерівні умови політичної боротьби з партійною номенклатурою, депутатом обласної ради виборчого округу № 39 був обраний голова Миколаївської крайової організації Народного Руху І. Гаврилишин.

Особливо посилювався тиск на Рух напередодні виборів. Кореспондент "Індустріального Запоріжжя", О. Верьовкін виступив із статтею, в якій розкрив спроби противників Руху скомпрометувати його кандидатів на виборах до обласної ради за допомогою відвертої брехні. Автор наводить приклади анонімних листівок, спрямованих проти активістів Руху. Зокрема, в одній з них, яка поширювалася в Жовтневому районі перед виборами до обласної ради, містилася неправдива інформація проти голови ЗКО НРУ Ю. Василенка. Його називали "чорносотенцем", звинувачували в українському шовінізмі і антисемітизмі [50].

Під час виборів депутатів всіх рівнів протистояння між офіційною владою та Рухом підходило до критичної межі. Спостерігач від демократичних сил І. Паршаков розповів про кричущі порушення, які він з Л. Глезініним і С. Катаєвим зафіксували в день виборів депутата Запорізької міської ради по 97 округу, що відбувалися 7 жовтня 1990 р. На виборах протистояли голова Запорізької міської ради Ю. Бочкарьов і представник Руху В. Перепада. Номенклатура зробила все, щоб забезпечити перемогу провладному кандидату. Цей випадок не був винятком.

Підтвердженням цього є документ – заява до окружної виборчої комісії з виборів народних депутатів Орджонікідзевського виборчого округу № 183, лікаря-ревматолога 10-ї міської лікарні м. Запоріжжя Савченка В. О., в якій йшлося про спроби викидання заповнених бюлетенів членами дільничної виборчої комісії, що знаходилася в терапевтичному відділенні № 1. У цю антизаконну акцію була втягнута старша сестра відділення. Факт порушення зафіксували в присутності чергового Орджонікідзевського РВВС [51, с.181].

Тим не менш, навіть за таких важких обставин, представники національно-демократичних формувань Запорізького краю, змогли сформувані опозиційні групи по 10-20 чол. в окремих міських (Мелітопольська, Енергодарська) та в обласній раді народних депутатів [52, арк. 21-25].

Незважаючи на несприятливі умови, на виборах у 1990 р. демократам Запоріжжя вдалося провести свого кандидата до Верховної Ради УРСР. Це був С. В. Соболев, який здобув резонансну перемогу над першим секретарем Запорізького міського партії П. М. Ванатом. У Мелітополі за підтримки опозиції переміг Л. С. Білий, у Бердянську – В. П. Шевченко. Останній невдовзі після своєї перемоги заявив про свій вихід з КПРС. В обласній раді, міських радах Запоріжжя, Мелітополя, Енергодара, Ленінській районній раді м. Запоріжжя сформувалися опозиційні до КПРС групи депутатів у складі 15-20 осіб. Це була велика перемога демократичних сил у Запорізькому регіоні.

Таким чином, на шляху до відновлення української державності протягом 1989-1991 рр. південноукраїнські крайові організації НРУ проводили різноманітні політичні заходи, а саме: мітинги, пікети, демонстрації, що сприяли демократизації суспільства та прискорювали процес суверенізації України.

Потрібно відмітити, народна підтримка НРУ не була однаковою в різних регіонах України. Найбільш політично активним Рух був у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях та м. Києві. Процес поширення діяльності НРУ на Півдні України, де організації Руху були суттєво слабшими та нечисленними, проходив повільніше. Так, установча конференція Херсонської крайової організації відбулася лише у грудні 1989 р.

Процес національного пробудження у південному регіоні проходив у дуже складних умовах. Перш за все на півдні переважало зрусифіковане населення, яке відзначалося несприйняттям національно-орієнтованих гасел НРУ. Відповідно у виступах на установчих конференціях, прийнятих деклараціях та практичній діяльності активісти Руху у південному регіоні дещо зміщували акцент з національних, на екологічні, культурні та соціальні аспекти суспільних проблем, що слід розв'язати.

Незважаючи на загальні тенденції організаційної та суспільно-політичної кризи Комуністичної партії, на Півдні позиції обкомів були сильнішими за партійні структури на Заході та в Києві. Це зумовило жорсткий супротив функціонуванню осередків НРУ, з використанням повного арсеналу адміністративного та пропагандистського тиску.

Велику роль у посиленні впливу НРУ на свідомість населення відіграли виборчі кампанії 1989 і 1990 рр., які започаткували новий етап суспільно-політичних трансформацій у республіці. Хоча рухівці були обрані депутатами районних, міських, сільських, селищних рад, їх реальну участь у формуванні владних структур не слід перебільшувати. На відміну від західноукраїнського регіону, особливо Львівської області, де національно-демократичний блок здобув перемогу на виборах 1990 р. до місцевих органів влади, обмежена кількість депутатських мандатів членів південноукраїнських осередків Руху, значно обмежувало їх вплив на прийняття важливих рішень.

Джерела та література

1. Гарань О. В. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України / О. В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – 200 с.
2. Гончарук Г. І. Народний Рух України: Історія / Г. Гончарук. – Одеса: Астропринт, 1997. – 380 с.
3. Бондаренко С. В. Народний Рух України та його роль у національно-політичному житті наприкінці 80- х-на початку 90-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01: "Історія України" / С. В. Бондаренко. – Чернівці, 2006. – 21 с.
4. Діденко Ю. В. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989–2002). – Одеса: Астропринт, 2006. – 176 с.

5. Кіндрачук Н.М. Боротьба Народного Руху України за незалежність України: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Н. М. Кіндрачук ; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – О., 2010. – 16 с.
6. Ковтун В. Історія Народного Руху України / В. Ковтун. – К.: Генеза, 1995. – 395 с.
7. Кучерук М.С. Роль Народного руху України в об'єднанні національно-демократичних сил у проведенні внутрішньої політики держави (2002-2009 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / М. С. Кучерук; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – О., 2013. – 15 с.
8. Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989-1998 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / О. В. Мардаренко. – Одеса, 2007. – 18 с.
9. Овсієнко С.Л. Діяльність Народного Руху України в умовах внутрішньопартійної кризи (1997 - 2002 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / С.Л. Овсієнко ; Одес. нац. ун-т ім. І.І.Мечникова. – О., 2008. – 18 с.
10. Шановська О.А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989 - 1996 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.А. Шановська ; Одес. нац. ун-т ім. І.І.Мечникова. – О., 2003. – 20 с.
11. Тиский М.Г. Народний Рух України: Волинська регіональна організація на зламі 80 – 90-х років: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / М. Г. Тиский. – Л., 2005. – 20 с.
12. Піпаш В.В. Громадсько-політична діяльність Народного Руху України наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр.: закарпатський регіональний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / В. В. Піпаш. – Ужгород: Б.в., 2009. – 20 с.
13. Білецький В. С. Історія Донецької крайової організації Народного Руху України (1989–1991 рр.). / В. Білецький. – Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2009. – 172 с.
14. Шипотілова О. П. Громадсько-політична діяльність Народного Руху України на території Миколаївщини (1989 - 1996 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / О. П. Шипотілова. – Миколаїв, 2013. – 20 с.
15. Квасновський В. Пробудження: 1989 рік: публіцист. нарис / В. Квасновський. – Тернопіль: Терно-граф, 2005. – 256 с.
16. Боротьба за незалежність України у 1989 -1992 рр.: Чернігівська крайова організація Народного Руху України за перебудову: Зб. документів і матеріалів/ [упоряд. С.В. Бутко, С.В. Соломаха]. – Чернігів: КП "Видавництво "Чернігівські береги", 2009. – 432 с.
17. Програма Народного Руху України за перебудову // Літературна Україна. – 1989. – № 7 (4312). – 16 лютого.
18. Секо Я. П. Тернопільська крайова організація Народного руху України в період становлення (березень 1989 – березень 1990 рр.) / Я. П. Секо // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. – Серія "Історія". – 2009. – Вип. 1. – С.95-101.
19. Друмов В.І., Цимбал Л.М. Народний Рух за утвердження державності на Миколаївщині / В.І. Друмов, Л.М. Цимбал // Український південь. – 1995. – № 1. – 5 січня.
20. Звездун О.М. До питання про створення Одеської обласної організації НРУ за перебудову / О. Звездун // Інтелігенція і влада. – 2010. – № 20. – С.130-137.
21. Проект програми установчої конференції Кримської КО НРУ // Архів В.Д. Фесенка, колишнього голови Кримської крайової організації НРУ.
22. Нелегали на Хортиці // РУХ (Запоріжжя). – 1989. – №2-3. – Вересень.
23. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф. Р-4094, оп. 8, спр. 3.
24. Про перший несанкціонований мітинг НРУ // РУХ (Запоріжжя). – 1989. – №1. – серпень.
25. Почти последние новости // Пробуждение. – 1990. – №16.
26. В прокуратуре г. Мелітополя // Пробуждение. – 1990. – №16.
27. Что будет завтра? // Вечерний Николаев – 1990. – № 10 – 16 ноября.
28. Гореньков И. Рух и госбезопасность // Вечерний Николаев. – 1990. – № 3. – 21-28 сентября.
29. До членів Руху та до всіх громадян України // Літературна Україна. – 1990. – № 10. – 8 березня.
30. Козаченко О. М. Боротьба Одеської Крайової Організації Народного Руху України проти підписання нового союзного договору у 1990-1991 роках // Інтелігенція і влада. – 2012. – № 24. – С.120-127.
31. Михайлова В. В предбаннике истории // Знамя коммунизма. – 1990. – 29 сентября.
32. Авраменко Л. И дождь не погасил страстей // Знамя коммунизма. – 1991. – 25 июня.
33. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. П-11, оп. 152, спр. 68.
34. ДАОО, ф. П-11, оп.153, спр. 34.
35. Бриченко А. Мелітополь на початку 90-х... / А. Бриченко. – Мелітополь-Черкаси. – 2011. – 57 с.
36. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф. п-46, оп. 47, спр. 569.
37. Спогади В.Д. Фесенка, колишнього голови осередку НРУ в м. Сімферополі про мітинги напередодні проголошення незалежності / Написано 2011 р. // Архів автора.
38. Резолюція, ухвалена делегатами Другої Кримської крайової конференції НРУ // Архів В.Д. Фесенка, колишнього голови Кримської крайової організації НРУ.
39. Заявление от Фесенка В.Д. прокурору Крымской АССР Тесаку З.Д. // Архів В.Д. Фесенка.
40. Провісники свободи, державності і демократії: Документи і матеріали. До 20-ї річниці створення Народного Руху України / [Упоряд.: В. Лозинський, О. Бажан, С. Власенко, А. Кентій]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 454 с.
41. Обращение к избирателям // Прямая Речь. – 1989. – №2.
42. ДАХО, ф. р-4094, оп. 8, спр. 4.
43. ДАХО, ф. р-4094, оп. 8, спр. 3.
44. К жителям Николаева и области // Поточний архів Миколаївської КО НРУ.
45. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. П-7, оп. 89, спр. 163.
46. Про кандидатів у вибори // Чорноморія. – 1990. – № 5 (лютий).
47. Домашенко В. Рух рвётся к власти // Чорноморія. – 1990. – № 5. – лютий.
48. ДАМО, ф. Р-6077, оп. 1, спр. 11.
49. Козир М. Ще раз про співробітництво, або дещо про мітинг 11 лютого // Чорноморія. – 1990. №5.
50. Веревкин А. Анонимная идеология // Прямая Речь. – 1990. – №3.

51. Турченко Ф.Г. Запоріжжя на шляху до себе... (Минуле і сучасність в документах та свідченнях учасників подій) / Ф. Турченко. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – 368с.
52. Державний архів Запорізької області, ф. П. 102, оп. 38, спр. 279.

Mykhailov V. V. Political activity of the PMU regional organizations in the South of Ukraine in the late of 1980s -1991.

In the article on the basis of the state regional archives, documents from private collections and periodicals the problematic of national revival process in the southern Ukraine in the late of 1980's – 1991 are considered.

The author generalizes the known and introduces into the scientific circulation the new facts, which help to show the role of the People's Movement of Ukraine (PMU) regional organizations in the processes of modern state revival. The basic forms and methods of political activities of the PMU regional organizations are revealed. The regional specificity of functioning of the PMU regional organizations in the South of Ukraine during the collapse of the Soviet system in the late of 1980's – 1991 is defined.

Key words: People's Movement of Ukraine, political activity, rallies, election campaign, South Ukraine.

Михайлов В. В. Политическая деятельность региональных организаций НДУ на Юге Украины в конце 1980-х – 1991 гг.

В статье на основе материалов государственных областных архивов, документов из частных коллекций и периодических изданий рассматривается проблематика национально-демократического возрождения Украины в конце 1980-х – 1991 гг.. Определена региональная специфика функционирования региональных центров НДУ на юге Украины. Рассмотрены основные формы и методы политической деятельности региональных организаций НДУ, установлена роль неформалов в процессах украинского национально-государственного возрождения. Определен вклад южноукраинских организаций НДУ в строительстве национального государства в конце 1980-х – 1991 гг.

Ключевые слова: Народное движение Украины, политическая деятельность, митинги, избирательная кампания, Южная Украина.